

Sungur Savran

Lisans eğitimini siyasal bilim, doktorasını iktisat dallarında yaptı. 1973-83 arasında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde önce asistan, daha sonra yardımcı doçent olarak görevde bulundu. 1983'te YÖK'ü ve 1402 sayılı yasaya dayanılarak çeşitli öğretim üyelerine işten el çektirilmesini protesto ederek üniversitedeki görevinden ayrıldı. Değişik zamanlarda yurtdışında çeşitli üniversitelerde araştırma ve misafir öğretim üyeliği yaptı. Birçok sendikanın işçi eğitim programlarına ve kitle örgütlerinin eğitim faaliyetlerine eğitmen olarak katkıda bulundu. *Yapıt, 11. Tez, Sınıf Bilinci* dergilerinde yayın kurulu üyeliğinde bulundu. *Özgür Gündem* geleneğinde yayınlanmış çeşitli gazetelerde uzun süre düzenli köşe yazıları yazdı (1993-2004). Son yıllarda İstanbul Okan Üniversitesi'nde çeviri dersleri vermektedir. *Gerçek* gazetesinde köşe yazarı, *Devrimci Marksizm* dergisinin yayın kurulu üyesi, Devrimci İşçi Partisi Genel Başkanı'dır.

Yayınlanmış kitapları şunlardır:

Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri-1 (Kardelen, 1992; Yordam Kitap, 2010, 2011, 2016 ve 2022).

Avrasya Savaşları (Belge Yayınları, 2001).

Kod Adı Küreselleşme (Yordam Kitap, 2008, 2011, 2022).

Üçüncü Büyük Depresyon (Yordam Kitap, 2013, 2022).

Marksistler Cilt I: Teori-Pratik Birliğine Doğru (Yordam Kitap, 2022).

Marksistler Cilt II: Sosyalizmin Enternasyonalizmle Sınırı (Yordam Kitap, 2022).

Bir İhtilal Olarak Milli Mücadele (Yordam Kitap, 2023).

Lenin: Dünya Devriminin Önderi (Yordam Kitap, 2024).

Dünya Kapitalizminin Krizi (Nail Satlıgan ile birlikte, der., Alan Yayıncılık, 1987; Belge Yayınları, 2009).

Kapital'in İzinde (Nail Satlıgan ve E. Ahmet Tonak'la birlikte, Yordam Kitap, 2012).

Marksizm ve Sınıflar (Kurtar Tanyılmaz ve E. Ahmet Tonak'la birlikte, der., Yordam Kitap, 2014 ve 2015, 2025).

The Politics of Permanent Crisis: Class, Ideology and State in Turkey ve The Ravages of Neo-Liberalism: Economy, Society and Gender in Turkey (Neşecan Balkan ile birlikte, der., Nova Science Publishers, 2002). Bu iki kitabın Türkçeleri 2004 yılında Metis Yayınları tarafından *21. Yüzyılda Türkiye* (2 cilt) başlığıyla yayınlanmıştır.

In the Tracks of Marx's Capital: Debates in Marxian Political Economy and Lessons for 21st Century Capitalism, (E. Ahmet Tonak ile birlikte, Palgrave MacMillan, 2024).

SUNGUR SAVRAN

EKONOMİ POLİTİK VE MARKSİST ELEŞTİRİSİ

SMITH, RICARDO, MARX, SRAFFA

Yordam Kitap: 467 • **Ekonomi Politik ve Marksist Eleştirisi** • Sungur Savran
ISBN 978-605-172-582-6 • *Düzeltilme*: Didem Gerçek
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Haziran 2025
© Sungur Savran, 2025; © Yordam Kitap, 2025

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeřme Sokağı Gendař Han No: 19 Kat: 3 34110 Çağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

SUNGUR SAVRAN

EKONOMİ POLİTİK
VE MARKSİST ELEŞTİRİSİ

SMITH, RICARDO, MARX, SRAFFA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
KAPİTAL'İN TOZLU RAFLARA KALDIRILMASI GİRİŞİMİNE KARŞI VERİLEN TEORİK SAVAŞTAN MANZARALAR	9
YAZIMA VE DİLE İLİŞKİN BAZI NOTLAR VE TEŞEKKÜR	53
GİRİŞ	64
1. İktisadi Düşüncenin Güncel Durumu	64
2. Yeni Bir Tartışma: Neoklasik Olmayan İktisadın Bütünlüğü	68
3. Yeni Bir Sorunsal: Ricardo/Marx/Sraffa İlişkisi	73
4. Yöntem	78
BÖLÜM 0	80
RİCARDO'NUN ÖNCÜLÜ OLARAK ADAM SMİTH	80
1. Smith'in Ekonomi Politigiine Giriş	80
2. Değer Kuramının Varlık Nedeni	91
3. Değer Kuramına Giriş	93
4. Emek Değer Kuramı	94
5. Değer Kuramında İkileşme: Emek Emri Kuramı	97
6. Kapitalizm ve Değer: Toplama Kuramı/Doğal Fiyat	100
7. Temeldeki İkileşme: Değer ve Ücret	103
8. Değerin Değişmez Ölçüsü	106
9. Piyasa Fiyatları Kuramı: Talep Karşısında Mallar ve İnsanlar	110
10. "Kesinti" Kavramı: Artık Değerin Öncüsü	112
BÖLÜM 1	
RİCARDO VE KLASİK DEĞER KURAMI	114
1. Ricardo'nun Sorunsalı	114
2. Kâr Oranının Belirlenmesi (1): Buğday ve Bölüşüm	119
3. Ricardocu Değer Kuramı	132
4. Kâr Oranının Belirlenmesi (2): Değer ve Bölüşüm	145
5. Bölüşüm ve Değer	153
6. Mutlak Değer ve Değişmez Ölçü	160

BÖLÜM 2

BİR ÜRETİM TARZI OLARAK KAPİTALİZM	178
1. Ekonomi Politğin Eleştirisi Kavramına Giriş	178
2. Üretim Tarzı Kavramı	182
3. Meta Üretimi, Değer ve Fetişizm	187
4. Sermaye, Ücretli Emek ve Artık Değer	202
5. Bir Üretim Tarzı Olarak Kapitalizm	218

Bölüm 2'ye Ek

<i>DAS KAPİTAL: KOMÜNİZMİN KİTABI</i>	233
---	-----

BÖLÜM 3

KAPİTALİST ÜRETİM TARZINDA YÜZEY BİÇİMLERİ	262
1. Yüzey Biçimlerine Dönüşüm: Kâr ve Fiyat	262
2. Dönüşüm 'Sorunu'	276
3. Dönüşüm 'Sorunu'nun Çözümünün Sorunları	281
4. Marksist Kuramda Değer ve Fiyat	286

BÖLÜM 4

ÜRETİM FİYATLARI KURAMI VE STANDART MAL	297
1. Sraffa İktisadının Kuramsal Çerçevesi	298
2. Sraffa İktisatta Artık Kavramı	303
3. İktisadi Sistemin Belirlenimi	311
4. Bölüşüm, Fiyatlar ve Standart Mal	327

Bölüm 4'e Ek

<i>YARIM YÜZYILIN SINAVINDA SRAFFA</i>	338
--	-----

SONUÇ	351
-------------	-----

1. Ricardo, Sraffa ve Değişmez Ölçü	352
2. Ricardo, Marx ve Değer Kuramı	360
3. Ekonomi Politğin Eleştirisi: Genel Olarak İktisadın Eleştirisi	368
4. Halkaları Kopuk Bir Zincir	374

İsim Dizini	377
-------------------	-----

ESER-MAKALE DİZİNİ	380
--------------------------	-----

KAVRAM DİZİNİ	383
---------------------	-----

Önsöz

KAPİTAL'İN TOZLU RAFLARA KALDIRILMASI GİRİŞİMİNE KARŞI VERİLEN TEORİK SAVAŞTAN MANZARALAR

Bir de ne vardı, ben bilmem ki onları, hani çok yüksek
bir ilim...

Gene alay ediyor sanacaksınız...

Bilmem alay edilir mi, vallahi çok büyük saygım var

Hani o fiyat teorisi var ya... Matematiğin ekonomisi...

Bir de o vardı işte, çok saygı değer... Bizi adam eden

Kim yaptı atomu, kim öğünüyor, kim gitti uzaya,

kim öğünüyor

Bu işlere karışmak kıl-ü kali muciptir

Yüksek matematiktir ve de bilimdir

Dilinin altındakini biliyoruz diyeceksiniz

İki milyar aç, iki milyar ekmeksiz

İftira ediyorsunuz,

Yalan söylüyorsunuz,

Hiç öyle bir niyetim yoktu.

Yaşar Kemal

"Kırmızı Deynek"

Bir doktora tezi neden kabul edilmesinden yarım yüzyıl geçtik-
ten sonra yayınlanır? Başka türlü soralım: Madem bugün yayınlan-
maya değer görülüyor, yarım yüzyıldır neden yayınlanmadı?

İlk sorunun cevabını vermek zor değil: Yaptığı çalışmaların
içtenliğinden, sağlamlığından, yaratıcılığından kuşku duymayan
yazar için, üstelik bu yazar Marksist ise ve çalışmalarının sınıf mü-

cadelesine teorik alanda katkı yapacağına inanıyorsa, ister doktora tezi ister herhangi bir akademik derece elde etmek amacı olmaksızın yazılmış bir makale ya da kitap, eğer düşünce dünyasına yeni bir fikir katacağı düşünülerek yazıldıysa yayınlanmaya değerdir.

Bu fikirler bazen bütün dünyada o alan üzerinde çalışan ve düşünen insanların tamamını ilgilendiren yeni fikirler olabilir. Bazen yalnızca yazıldığı dille (bizim örneğimizde Türkçe ile) erişebileceği topluma yönelik olarak formüle edilmiş olabilir. Bizim burada yayınlamakta olduğumuz doktora tezimiz, tartıştığı alanda (iktisat bilimi çerçevesinde değer teorileri) fikirleri bakımından uluslararası araştırmacılar ve öğrenciler topluluğunu hedefleyerek kaleme alınmıştı. Ama şimdilik yalnızca Türkçe okuyabilen aydınlar ve öğrenciler topluluğuna hitap ediyor. Ne var ki, aşağıda görüleceği gibi, içindeki fikirlerin bazıları bir dizi tartışmada uluslararası okur topluluğuna da erişti. Biz bunun yeterli olmadığına, buradaki başka fikirlerin de uluslararası okura erişmesi gerektiğine inanıyoruz. Umarız günün birinde bu da gerçekleşir. Ama madem bu alanla ilgilenen insanlara söyleyecek bir şeyi var, madem başta Marksistler olmak üzere, kendini kapitalizme karşı duran araştırmacılar topluluğuna ve gençliğe duyurması yararlı olacak, şimdilik yazıldığı dilde, Türkçe olarak bile basılması anlamlı elbette.

Ama eğer bu Tez, bugün aldığı biçimiyle bu kitap, kendine özgü fikirler içeriyorsa, aydınlara ve gençliğe ulaşmasında yarar görülüyorsa neden yarım yüzyıl önce yayınlanmadı? (“Yarım yüzyıl” deyip duruyoruz, bu, yaklaşık bir süre: Tez’in kendisi 1977’de kabul edildiğine göre demek 48 yıl olmuş.) Şayet bir makale ya da bir kitap kendine özgü fikirleri var olan literatürle hesaplaştıktan, onu ince ince didikledikten sonra sağlam dayanaklar temelinde berrak ve mantıklı argümanlar aracılığıyla o alanda yeni fikirler ileri sürüyorsa bu fikirlerin düşünce dünyasına sunulması, bir bakıma toplumsallaşması sadece yararlı değil daha ötede gereklidir. Öyleyse neden? Bu Önsöz’ün konusu esas olarak bu. Neden bu gecikme? Leonard Cohen bir şarkısında “saati fark etmemişim,

hayatımın yarısını boşa harcamışım” diyor.¹ Bu küçük(!) gecikme neden?

Mesele sadece yazarın kendi hayatını yaşayışıyla, “saati fark etmemesi” ile ilgili olsaydı, hakkında koca bir önsöz yazılması gereksiz bir çaba olurdu. Ne de olsa yazar zaten sabıkalı! Bir başka kitabı söz konusu olduğunda, 1992’de yayınlanmış bir “birinci cilt”ten sonra kitabın ikinci cildini ancak 32 yıl sonra, 2024’te yayınlayan bir yazardan ne beklenebilirdi?²

Hayır mesele hiç de kişisel değil. Aşağıda görülecek ki durum bu sefer çok farklı. Yazarın kişisel pratiğinin çok ötesinde derin toplumsal kökleri olan, bilimin ve aynı zamanda insanlığın kurtuluş mücadelesinin aleyhine işleyen yerleşik toplumsal mekanizmaların önemli bir rolü var bu gecikmede. Adını şimdiden koyalım: Emperyalist ülke aydınlarının solcu olanlarının dahi “geri”, “bağımlı”, bazen eski sömürge bazen değil ama kendileri gibi olmayan, onların *dünyanın taşrası* olarak gördükleri ülkelerden aydınlara karşı tutumları en büyük rolü oynadı bu gecikmede. İşin çok karmaşık yanları var. Onların hepsini işleyemeyiz bu önsözde. Ama hiç olmazsa yaşanmış deneyimin okurlarımız tarafından bilinmesinin büyük yararı olduğunu düşünüyoruz. Bu önsöz o yüzden yazmaya değer. Çünkü yarın bir devrimci Enternasyonal’de bulduğumuzda yeniden harekete geçecek dürtü ve önyargılardan söz ediyoruz. Bunları erkenden bilmek ve sonuçlarıyla nasıl mücadele edileceğini derinlemesine düşünmek gerekiyor. Postkolonyalist bir çerçeveden hareketle kendine ayrıcalıklar isteyen bir ruh durumu ile değil, “bütün ülkelerin işçileri, birleşin!” şiarının sadık izleyicileri olarak. Bu en zoru. O aydınlar bizim için değerli, ama bu ilişkilerin gerçek durumunu bilince yükseltmeleri, o değerini bizi anlamlı sonuçlara ulaştırmasının koşullarından biri.

Öyleyse öykümüze başlayalım.

1 “I didn’t see the time and I wasted half my life away.”

2 Sözü edilen kitabımızın *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri* başlığını taşıdığını çoğu okurumuz biliyor. Her iki cilt de Yordam Kitap yayınıdır.

“Rengâhenk” bir kürsü

Yazarınız 1972’de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nde doktora çalışmalarına başladı, 1973’te ise aynı fakültede o dönemin efsanevi sosyalist düşünürlerinden İdris Küçükömer ve Sencer Divitçioğlu’nun başında bulunduğu kürsüde (gençler için ekleyelim: “bölüm”den daha küçük bir akademik birim), yani Umumi İktisat ve İktisadi Düşünceler Tarihi Kürsüsü’nde asistan olarak görev üstlendi. O tarihten 1983’e kadar, özellikle Türkiye tarihinin, işçi ve emekçi kitlelerin en coşkulu mücadeleler verdiği, en zorlu ama en ilerici dönemi olarak yaşanan 70’li yılları boyunca, bu kurumda çok büyük bir zevk ve şevk ile çalıştı.

O dönemde, biz gençlerin kendi aramızda konuşurken kullandığımız adlarla ifade edecek olursak “İdris” ve “Sencer”, Türkiye solunda fikirleri bakımından çok tartışmalı şahsiyetler oldukları için hemen söyleyeyim:³ Sosyalistler arasındaki tartışmalı meseleler söz konusu olduğunda, şahsen İdris Küçükömer ile de Sencer Divitçioğlu ile de *hiçbir* konuda benzer düşünceler benimsemedim. Ne İdris Küçükömer’in Türkiye’nin siyasi tablosuna ve daha sonra “sivil toplum”a, Garp ile Şark arasındaki uçuruma vb. ilişkin söyledikleri cezbetti beni. Ne Sencer Divitçioğlu’nun, aşağıda iktisat teorisine ilişkin anlatacağım büyük farklılığı şimdilik bir yana koyarak söyleyeyim, Asya Tipi Üretim Tarzı’nı başlangıç noktası olarak alıp “Bozuk ATÜT” formülüyle, daha sonra sivil toplumcuların yapacağı gibi Osmanlı-Türkiye tarihini hantal bir bürokrasinin hâkimiyetine bağlayan (bizim kürsüde hep kullanılan bir sözcükle söyleyecek olursam) “Tahiri” (Kemal Tahir tarzında) görüşlerine herhangi bir yakınlık hissettim. “Asyagil”, “Asyai” ya da “Asya Tipi” üretim tarzı üzerine çalışmış olmasını önemserdim. Kavram Marx’tan gelir. Önemi de ille doğru bir teş-

3 Önsözün bu noktasından itibaren birinci tekil şahsa dönüyoruz. Biz çok uzun bir süredir, halkımızın “ben, ben” diye konuşmayı sevmeyen tutumunu benimseyerek bilimsel-teorik çalışmalarımızda birinci çoğul kullanmayı tercih ettik. Böyle de devam edeceğiz. Ancak, bu önsözde, toplumsal anlamı vurgulanarak da olsa kişisel bir öykü anlatılıyor olduğu için birinci tekil şahıs kullanımının üslup bakımından daha doğru olacağını düşünüyoruz.

his olmasından değil, tarihin “beş üretim tarzı” şemasına uygun geliştiği önyargısına ciddi bir darbe vurmasından kaynaklanır. Marksist aydınların 20. yüzyılı (çok çeşitli nedenlerden dolayı) mirasyediler gibi son derecede tembelce geçirdiği kanısındayım. Geleceğin Marksist kuşakları dünya tarihini incelerken her şeyin Batı Avrupa’da yaşanan tarihin kopyası gibi geliştiğini varsaymaktan kesinlikle kaçınmalıdır. Feodalizm evrensel bir uğrak olmuş mudur olmamış mıdır, bu konuda son sözü araştırmaların çıktıkları söyleyecektir, dogma değil.

Lisansım siyaset bilimi dalında olduğu halde bu iktisat kürsüsüne sırf Marksist bir kürsü olduğu için (eski deyimle söyleyeyim) “intisap” etmişim (katılmışım, bağlanmışım, girmişim). Lisans eğitimim sırasında Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde (yani Mülkiye’de) okurken önce Profesör Aziz Köklü’den “İktisada Giriş” türü bir ders, sonra da Profesör Sadun Aren’den “Makroiktisat” dersi aldığımda iktisadı hiç sevmemiş olduğum halde, şimdi iktisatçı olmaya bile razı olmuşum, Marksist bir ortamda çalışabileyim diye. Ama asistan olduktan sonra kısa sürede keşfettim ki, kürsü Marksist diye bilinmekle birlikte çok parçalı bir ideolojik yapı sergiliyordu. Öğretim üyeliği ile tüccarlığı birleştirmiş bazılarının sözünü bile etmiyorum. Onlar istisnaydı. “Marksist” olarak tanınan kadrodan söz ediyorum. Çok kısa sürede anladım ki, sol çevrelerde Marksist olarak tanınan bazı insanlar Marksizmden çoktan kopmuştu. Asaf Savaş Akat’ın ve (kürsüye benden bir süre sonra katılan) Seyfettin Gürsel’in bugün Marksizm bir yana genel olarak solla hiçbir ilişkisinin olmadığını benden daha genç kuşaklardan insanlar da biliyordur. Ama o zaman kimse bilmiyordu. Her ikisi de Marksizmden (Gürsel ayrıca 70’li yıllarda en radikal çizgilerden biri olan Maoizmden) geliyordu ve ondan kopmanın sancısını yaşıyorlardı. Ben bunu erkenden keşfettiğim ve polemiklerle dile getirdiğim için zaman zaman (mesela Korkut Ağabey [Boratav] ya da Nail [Satlıgan] tarafından) “abartmakla” suçlanıyordum. Ama zaman benim teşhisimi haklı çıkardı. 12 Eylül karşıdevriminden sonra bu iki iktisatçı 24 Ocak

çizgisine angaje olarak kendilerini bütünüyle (kelimenin her anlamıyla) “piyasa”ya vakfettiler.

Ama Marksizmde ısrar eden biri olarak yalnız değildim. Kürsü dışında fakülte çapında, ayrıca asistanları bağrında toplanan Tümas adlı dernek-sendika karışımı örgütümüzde başkaları da vardı, hem de ne çok! Ama ayrıca kürsüde en yakınımda Nail Satlığan yoldaşım vardı. O benden biraz daha gençti (dört yaş) ve benden bir süre sonra asistan olmuştu. O ve ben kürsünün “aşırı sol” kanadını oluşturuyorduk. O dönemde İngilizce konuşulan ülkelerde, siyaset terminolojisinde İslamcı hareket için kullanılan “fundamentalist” (köktendinci) sözcüğü giderek bazı Marksist iktisatçılar için de kullanılmaya başlamıştı. İşte biz oyduk! “Marxist fundamentalists”!

İdris Hoca kendi hülyalı âleminde yaşayan bir adamdı. Kürsüdeki faal “hoca” unsur, Sencer Divitçioğlu idi. Birazdan somut olarak göreceğimiz gibi, Sencer Hoca bir yanında Akat ile Gürsel’in, bir yanında ise Nail ile benim yer aldığımız kutuplaşmada orta yolcu bir tutuma sahipti. Ama benim gibi “fundamentalist” duyurgaları hep açık olan Marksistler hissediyordu ki Sencer Hoca “aşırı sol”dan ziyade “pişman Marksistler”e yakındı.

Şunu altını çizerek söylemeliyiz: Sencer Hoca (ve İdris Hoca) ile fikren hiç uyuşamıyorduk ama insan olarak onu (hatta yakınlaşabildiğimiz ölçüde İdris Hoca’yı) çok seviyorduk. Sevilmeyecek insanlar değildi. Hele Sencer ile eşi Sevgi (eşine, epeyce yaş farkımız olduğu halde, hep “Sevgi” ve “sen” diye hitap etmişimdir bu yüzden) bizi öylesine bağırklarına basıyordu ki gerçekten duygusal bir ilişki doğmuştu aramızda. Ayrıca, daha insani düzeyde yaklaşma yaşanmadan öncesinden başlayarak her iki hocamızın da hem fakülte hem üniversite düzeyinde Marksistlikleri dolayısıyla yıllarca cezalandırılarak profesörlüklerinin onaylanmasının reddedilmiş olması sonucunda yaşadıkları mağduriyet, onların savunulmasını bizler için çok önemli kılıyordu.

Bunlara bir de rastlantı eklenince yakınlık katmerlendi. Ben 1982’de Fransız devlet bursuyla Paris Nanterre Üniversitesi’nde

bir doktora sonrası araştırma programıyla Fransa'ya gittiğimde, Sencer Hoca da bir süre boyunca oradaydı. 1983'te üniversiteyle ilişkisi, "1402'lik" olarak sıkıyönetim kararıyla (bir askerî bölük "yazıcı"sının yarım A4 boyunda sarı saman kâğıda yazdığı, eskimiş daktilo şeridi yüzünden bazı harfleri yarım çıkmış olan doktor vizite kâğıtlarını andırır birer "resmî belge" temelinde) kesildiğinde (yanlış hatırlamıyorsam) hâlâ oradaydı. Üzüntüsünü de birlikte yaşadık. Karşıdevrim, Ankara Mülkiye istisnasıyla, asistanlara ve genç öğretim üyelerine (ben artık yardımcı doçent olmuştum) değil, profesörlere kustu öfkesini. Biz kürsünün bütün genç kadroları, Sencer, İdris ve Nuri Karacan Hocalarımızın atılmasını protesto ederek görevimizden istifa ettik. Şahsen ben üniversite rektörlüğüne hitaben üç-dört sayfalık çok ağır bir istifa dilekçesi yolladım 1983'te. Muhtemelen benden ve yakınlarımdan başka kimse okumamıştır, o da ayrı.

1970'li yılların fırtınalı tartışması

Benim sırf Marksist çalışma yapabileyim diye iktisatçı olmaya "razi" olduğum 1970'li yıllar, dünyada ve Türkiye'de Marksist iktisadın, *Kapital*'in birinci cildinin yayınlandığı 1867'den beri en çok sorgulandığı, an ağır taarruz altında kaldığı yıllarmış, kısa sürede öğrenecektim bunu. Elinizdeki kitap bu teorik tartışmanın, hayır polemik, hayır kavganın, hayır savaşın öyküsünü anlatacağına göre burada ayrıntıya girmeye gerek yok. Bu önsözün esas amacı bu doktora Tez'inin neden yarım yüzyıl boyunca yayınlanmadığı olduğuna göre sadece konunun ne olduğunu kısaca anlatayım.

İtalyan kökenli ama akademik hayatının çok büyük kısmını İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'nde çalışarak geçirmiş olan Piero Sraffa⁴ uzun yıllar 19. yüzyılın dev iktisatçılarından David

4 Adı ilk kez geçiyor, hemen yazalım. Sraffa'nın adını "Şraffa" olarak söylemek çok yaygın bir şey. Bu, sanki Almanca telaffuz kurallarından ödünç alınmış bir uygulama ama bizde yaygın olarak Anglo-Sakson ülkelerde okuyan ya da çalışan aydınlar da görülüyor. Ad İtalyan adı ve "Zraffa" okunur. Ben şahsen bunu bildiğim halde Türkiye'de konuşmalarında genellikle kolay anlaşılсын diye "Sraffa" derim. Yurtdışında ise doğrusu olan "Zraffa"yı kullanırım. Her halükârda Anglo-Saksonlara uyup "Şraffa" dememeli kimse.

Ricardo'nun bütün yapıtlarının editörü olarak emek verdikten sonra 1960'ta, aynı anda hem İngilizcede hem kendi anadili İtalyancada yayınlanan bir kitap çıkardı. Çok daha fazla okurun bildiği dil olan İngilizcesinin başlığı, *Production of Commodities by Means of Commodities* idi. Bu kitap *Malların Mallarla Üretimi* başlığıyla Türkçeye de (kadim dostum Ümit Şenesen tarafından) çevrilmiş bulunuyor. (Önsözü referanslarla ağırlaştırmak istemiyorum. Bütün bibliyografik bilgiler kitabın ana gövdesinde verilecek.)

Sraffa'nın kitabında sergilediği iktisat teorisi, 60'lı yıllar boyunca çok keskin bir polemğin vesilesi olmuştu. Yapıt, Sraffa'nın kendisinin karışmadığı bir tartışmada onun izleyicilerince kapitalist ülkelerin üniversitelerinde hâkim konumda olan neoklasik iktisadın en temel, deyim yerindeyse en "hücresele" yanlarına ciddi bir eleştirinin yöneltilmesinin temelini oluşturuyordu. Tartışmayı büyük ölçüde Sraffacılar kazanmıştı (her ne kadar bu açık gerçeğe rağmen neoklasik iktisat üniversitelerdeki hegemonik konumundan milim yitirmemiş olsa bile!)

Belki bu zaferin yarattığı psikolojik motivasyonun kısıktırıcı etkisinin de ürünü olarak, Sraffacılar 1970'li yıllarda oklarını bu sefer neoklasik sağ ideolojiden Marksist sola çevirdiler. Bu aşamada bu akım "yeni-Ricardocular" olarak anılıyordu. Çünkü Marx'ın değer ve artık değer teorisine saldırı, aynı zamanda bir aratirim olarak Ricardo iktisadını da içeriyordu. Sraffa, Ricardo'nun bütün yapıtlarının editörlüğünü yaparken bu büyük iktisatçının yapıtına yeni bir yorum getirmişti. Ricardo'nun çözemediği bir soruna da kendi kitabında, bunu hiç böyle anmaksızın bir çözüm bulmuştu. İzleyicileri, Sraffa'nın Ricardo'nun sorununu çözdüğü gibi Marx'ın yapıtındaki sorunları da çözmüş olduğunu iddia ediyorlardı. Buradan çıkarılan sonuç, elbette çeşitli yazarlarda belirli nüanslarla ifade edilmekle birlikte genel olarak şöyle özetlenebilir: Marx'ın değer ve artık değer teorisi sorunludur, çelişkilidir, geçersizdir. Sraffa'nın Ricardo iktisadından yola çıkarak kurduğu mantıksal ve teorik bakımdan sağlam yapı Marx'ın amaçlarını karşılar. Sraffa'nın yapıtı Marx'ın iktisat teorisinin yerini alma-

lıdır. Tarihsel materyalizme itiraz yoktur. Ama Marx'ın değer ve artık değer teorileri geçerli kabul edilemez.

Bu pozisyona karşı takınılan tutum Marksist iktisatçıları ikiye bölüyordu. Bir tarafta, Sraffacıların Marksist değer teorisine ilişkin iddialarını doğru bulan, dolayısıyla Marx'ın değer teorisinin terk edilmesini bilimsel bir yaklaşım açısından kaçınılmaz gören, Sraffa sisteminin Marksizmin bir değer (fiyat) teorisinden beklediği amaçları yerine getirebileceğine inanan, dolayısıyla benim Tez'de "Marx-Sraffa birliği" olarak adlandırdığım nihai pozisyonu savunan bir kanat vardı. Öteki tarafta ise Tez'de "Marx-Sraffa ayrılığı" olarak andığım, bu tür bir "birliği" reddeden bir kanat vardı. Ne var ki, çeşitli Marksist iktisatçıların "Marx-Sraffa birliği" pozisyonunu reddetmesi çok farklı gerekçelere dayanıyordu. Kimi Marx'ın teorisinin çelişki ve sorunlar içerdiğini reddediyor, kimi bu tür sorunlar olmakla birlikte bunların onarılabileceğini söylüyor, kimi ise *Kapital*'de sergilenen teorisinin özelliklerinin başka hiçbir teoride bulunmadığını, Marx'ın yapıtının gerçekleştirmeye çalıştığı amaca ancak değer teorisi zarfı içinde ulaşılabilceğini ana argüman olarak ileri sürüyordu.

Bu tartışmanın, hayır savaşın ne kadar hayati olduğunu ben biraz da içinde bulunduğum kürsünün sayesinde hızla fark ettim. Tartışılan konu *Kapital*'in tozlu raflara kaldırılıp kaldırılmayacağı idi aslında. Bütün benliğimle çalışmalarımın merkezine bu tartışmayı aldım. Doktora tezimi bu konuda yazmaya karar verdim. Adam Smith'ten başlayıp David Ricardo'ya geçtim, sonra Marx'ın ekonomi alanında yaptığı o dönemde keşfedilmiş ve yayınlanmış olan bütün çalışmalara gömüldüm, en sonunda Sraffa'nın çalışmalarını, tabii en başta *Malların Mallarla Üretimi*'ni derinlemesine, elde edebildiğim bütün yan literatürü de tarayarak okudum.

Ulaştığım sonuçları kısaca özetlemeden önce, şuna işaret edeyim: Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Marksist iktisatçılar ikiye ayrılmıştı. Marksist iktisadın çok merkezi bir yer tuttuğu iki kurumdan biri bizim kürsü idi. Bizde görünürde Sencer Divitçioğlu ile Asaf Savaş Akat "Marx-Sraffa birliği"ni savunuyor-

du, ben, Nail’le birlikte, kan uyuşmazlığı olduğunu ileri sürüyordum. (Nail’in bu konuda kesin tavır alması daha geç bir aşamada, ben tezimi bitirip savunduktan sonradır. Başka yerde anlattım, o benim tezimde savunduğum görüşleri bütünüyle destekledi Tez bittikten sonra.⁵) Bizim dışımızda Marksist ve/veya sol iktisat düşüncesinin en güçlü olduğu kurum Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye) idi. Orada da iki kanat oluşmuştu. Tuncer Bulutay, Hasan Ersel, Nuri Yıldırım gibi değişik kuşaklardan arkadaşlarımız “Marx-Sraffa birliği”nden yana tavır alırken Korkut Boratav Marx’ın teorisinin sağlam olduğunu ve Sraffa ile birleştirilemeyeceğini savunuyordu. Bu saflaşma 1980’li yılların başında yeni yayınlanmaya başlamış olan *Toplum ve Bilim* dergisinin sayfalarında tartışmanın bir boyutu üzerine yapılan bir polemik esnasında apaçık ortaya çıktı. Hasan Ersel ve Nuri Yıldırım, İngilizce konuşulan dünyada bazılarınca ileri sürülen tezleri benimseyerek, Marx’ın değer teorisinin kimi malların “eksi” (negatif) değerleri olmasına yol açan bir yapısı olduğunu iddia etmişlerdi. Önce Boratav sonra ben bu iddiaya karşı çıktık. İki okulun da (Ankara Siyasal ve İstanbul İktisat) radyografisi bu tartışmayla ortaya dökülmüştü.

Bu makalelerle ilgili epey komik bir de ayrıntı vardır. Korkut Ağabey’in yazısının başlığı “Eksi Değerler Üzerine”⁶ idi. O zamanlar matbaa teknolojisi farklı idi. Yayına hazırlık sırasında dizgiyi “mürettip” (yani “tertip eden”) olarak anılan dizgiciler yapardı. Bunlar bugün yayın hazırlığında çalışan, çoğunlukla eğitilmiş (“okullu”) dizgicilerden farklı olarak kendilerini iyi yetiştirmiş, “alaylı” vasıflı işçilerdi. Dergi yayına hazırlanırken “mürettip” (dizgici), emek harcanması sonucunda pozitif değer elde edilmemesi yerine “eksi değerler”in ortaya çıkmasına bir anlam verememiş

5 Sungur Savran, “Nail Satlıgan’ın Türkiye Solu İçindeki Yeri”, *Devrimci Marksizm*, sayı 53-54, İlkbahar-Yaz 2023.

6 Bu kavram Türkçe literatürde daha ziyade “negatif değerler” olarak geçer. Ama Korkut Boratav “negatif” değil “eksi” kelimesini tercih ettiği ve burada anlatılan “komik ayrıntı” onun yazısıyla ilişkili olduğu için “eksi değerler” olarak geçiyor. Biz kitabın büyük bölümünde konuyu “negatif değerler” olarak anacağız.

olacak ki (unutmayın, Türkiye işçi sınıfının tarihinde en yüksek sınıf bilinci düzeyine ulaşılan bir dönemden söz ediyoruz) “eksi değer” yazım hatasıdır mutlaka’ diye düşünmüş olmalı. Tabii, “musahhah” (düzeltme) de “eski” değil “eksi” olmalı’ diye düşünmediği için yazının başlığı ‘eski değerler’ diye çıkmıştı. Bu, proletaryanın Sraffacılar verdiği cevap olarak kabul edilmeli! Zaten Korkut Ağabey de onlar gibi “‘eksi’ değer diye bir şey yoktur” sonucuna varıyordu!

Şimdi İktisat Fakültesi’ne dönelim. Tez hazırlığı ilerledikçe Sencer Hoca ile benim aramda ciddi bir açığı farkı olduğu belli olmaya başlamıştı. Hocanın daima fikir farklılığını hiyerarşi ile ilişkilendirmeden demokratik tarzda ele aldığını vurgulu biçimde söylemeliyim. (Bunun tek bir istisnası oldu, ona az sonra değineceğim.) O Marx ile Sraffa’nın sentezinin kapitalizm analizi bakımından bizi en sağlam teorik zemine yerleştireceğine inanıyordu. Ben ise tam tersini düşünüyordum.

Sonunda “Emek Değer Kuramları Karşısında Sraffa İktisadi” başlıklı Tez 1977 başlarında son halini aldı, 1977 Haziran ayında, şimdi durum nedir bilmiyorum ama o dönemde alışık olunmayan ölçüde kalabalık bir izleyici kitlesi önünde savunuldu. Jüri başkanı Sencer Hoca idi. Konuya tutku derecesinde ilgi duyan tek jüri üyesi de oydu zaten. Elbette diğer jüri üyeleri de yorumlar yaptı, sorular sordu. Ama bunlar meselenin yüreğine dokunan şeyler değildi. Sencer Hoca ise tabii kendisinin farklı düşündüğünü açık açık ifade etti. (Değerlerden üretim fiyatlarına) “dönüşüm sorunu” gayet doğal olarak aramızdaki en hassas farklılık olarak ortaya çıktı. O dönemin “fundamentalist”leri arasında öne çıkmış olan İngiliz Marksist iktisatçı David Yaffe, her ne kadar bizim tezimizde çok fazla yer tutmuyor olsa da, Sencer Hoca lafı oraya getirdi, “ben David Yaffe’yi anlamıyorum” dedi. Benim yanıtlım da “ben anlıyorum” oldu. Galiba tartışma orada bitti. Bir hoca ile öğrencisi arasında radikal bir fikir farklılığının bütünüyle saygılı biçimde ortaya konulması olarak kaldı.

Matematiğin istimali ve suiistimali

Sencer Hoca ile aramızdaki teorik farkın bir de teknik boyutu vardı. Ben “dönüşüm sorunu” olarak anılan teorik meseleyi ilk ortaya atan ve daha sonra genel olarak kabul görmüş olan çözümün bir ilkel biçimini sunmuş olan Ladislaus von Bortkiewicz’ten itibaren çözüme temel alınan matematik yaklaşımın matematiğin kötüye kullanımı olduğuna ve “dönüşüm” kavramını, Marx’ın yapıtının mimarisindeki çok özel ve çok güzel yerine bütünüyle aykırı düşen bir algoritmaya yasladığına inanıyordum. Daha genel olarak da matematiğin teorik iktisatta, modeller oluşturulurken, teoriler sergilenirken vb. aşırı bir yoğunlukta kullanıldığı kanı-sındaydım. Sencer Hoca ise tersine matematiğe neredeyse iman etmişti. Onsuz iktisat teorisi çalışması yapılamayacağına inanı-yordu. Ofisine yerleştirilmiş olan kara tahta daima çeşitli denk-lem sistemleri ve formüllerle doluydu. Odanın önünden geçerken kapısı açıksa, “bak gel, sana ne göstereceğim” der ve bir yeni denk-lem veya denklem sistemi önünde fikirlerini anlatmaya başlardı.

Benim çalışmamın matematiğin bu tarz kullanımına prim vermediğini bildiği için de beni sıkıştırır dururdu. İşte burada hoca otoritesini, bilimsel özgürlüğün sınırlarını zorlayacak tarz-da kullandığı sanırım söylenebilirdi. “Matematiğini geliştir” de-diği her vesilede değil. Bir hocanın asistanına ve (tez danışmanım olduğuna göre doktora düzeyindeki öğrencisine) kendi doğru bellediği fikir ve teknikleri ısrarla bile tavsiye etmesini anlayışla karşılamak gerekir. Ama bir tek olay var ki, orada tavsiye sınırları aşılır gibi olmuştur.

Herhalde 1977 bahar ayları olmalı. Bahar olmalı çünkü İstanbul Üniversitesi’nin Beyazıt’taki ana kapısından büyük bina-ya doğru ilerliyorduk (eskiden bina Harbiye Nezareti iken Enver Paşa’nın ellerini arkasında bağlayarak Alman komutanlarla kim bilir neler konuştuğunu merak etmemek mümkün mü?) o güze-lim yolda ve hava çok ılıktı. Tez’in yazımı tamamlanmış, muhte-melen fakülteye teslim edilmişti. Kuvvetle muhtemeldir ki Sencer Hoca Tez’i okumuştur ve fikir anlaşmazlığımıza rağmen ortaya

çıkan üründen memnundu. Ama henüz savunulmamış bir Tez vardı ortada. “Umarım işin sonucuna ulaştık, ama bana bir söz vermelisin” dedi, “Tez’den sonra matematik iktisat alanında çalışacaksın.” İşte sınırların zorlandığı istisnai an buydu. Bir doktora adayına tez danışmanı tarafından henüz tez kabul edilmeden önce teziyle doğrudan ilgili olmayan böyle bir koşul öne sürerek söz almaya çalışmak, işte bu Sencer Hoca’nın bilimsel tartışmaya demokratik yaklaşımıyla tam uyarlı olmayan bir davranıştı.

Ben o yaşlarda akademisyenin düşünce bağımsızlığına çok bağlı, biraz inatçı, biraz dik başlı bir genç adamdım. Bu tür bir “söz alma” talebine karşı, şayet belleğim beni yanıltmıyorsa, istenen “söz”ü veremezdim. “Hocam, onu Tez’den sonra konuşmamız daha doğru olur” diyerek konuyu kapattım. Sencer Hoca da aslında sözü beni zorlamaktan ziyade duygusunu ifade etmek için açmış olmalı ki, sanırım aniden durumun biraz sıra dışı olduğuna uyandığı için konuyu kapatma çabama sessizce onay verdi. (Umarım belleğim beni yanıltmıyordur, olayı çarpıtmıyordum.)

Muhtemelen “bu asi kafalı genç adam başımıza yeniden iş açacak bir şey yapabilir” diye de düşünmüş olabilir. “Yeniden”den kastımın ne olduğunu kısaca özetleyeyim. Sanırım 1974 ders yılının (yani benim asistan olmamdan sonraki ilk ders yılının) başında Sencer Hoca bana “Mikroiktisat” dersine asistan olarak katılmamı istediğini söyledi. Ben nedenini sordum, hiçbir açıklama getirmedi, asistanların hocalarıyla birlikte derslere girmesinin normal olduğunu söylemek dışında. Benim kafamda elbette biraz daha eski dönemin “hocasının çantasını taşıyan asistan” imgesi canlandı derhal. Bu, bizim, yukarıda sözünü ettiğim, asistan örgütü Tümas’ta nefretle andığımız bir roldü asistanlara atfedilen. Ben de bir ilke kabul edildikten sonra ona uyma konusunda çok katıydım. (Hâlâ öyle miyim değil miyim, ben değerlendiremiyorum.) 1970’li yılların büyük mücadelelerinin orta yerinde örgütünüzde asistan hakları konusunda nutuklar atacaksınız, sonra kendi sosyalist hocanız size hoca/asistan ilişkisinin en karikatür haline denk düşen bir tarzda muamele edecek, siz de bunu sineye çeke-

ceksiniz. “Hayır” dedim. Ondan sonra belki bir yıl, belki iki yıl, Sencer Hoca benimle ilişkisini kesti, konuşmak ne demek, selam bile vermedi. Bunu ağır bir şey olarak yaşamış olmalı, çünkü o dönemde kürsüde asistan sayısı azdı. Asaf Savaş Akat zaten hızla doçent olmuştu. Benim dışımda Sencer Hoca’nın insani düzeyde çok anlaşılamayacağı bir başka asistan daha vardı kürsüde. Asistansız kalmış gibiydi. Neyse ki daha sonra Nail geldi, Seyfettin geldi, Faik adlı bir başka arkadaş geldi de benimle konuşmadığı halde güvenebileceği asistanları oldu. Ama gururla söyleyeyim, benden sonra gelen asistanlar üzerinde bu güç denemesini yapmadı. Yani ben buzkıran gemisi oldum. Asistanlar da Tümas üyesi!

Kopuşumuzun bedeli benim için de yüksek oldu. Bir süre sonra doktora derslerim bitti, Tez’e geçeceğim ama Sencer Hoca ile çalışmam mümkün değil. İdris Hoca da muhtemelen Sencer Hoca’ya karşı tutumumu onaylamadığı için kabul etmedi danışmanım olmayı. Ben de ne Marksizmle ne iktisadi düşünce tarihi ile en ufak bir ilişkisi olan bir profesörle çalışmak zorunda kaldım! Üstelik, okuması için verdiğim bölümler üzerine fikirlerini belirtirken, “dilimin çeviri koktuğu”nu söyleyerek beni neredeyse “aşırımcılık” (intihal) ile suçlar gibi imalarda bulunan bir profesördü bu. (O dönemde dilimin çeviri koktuğu doğrudur. Kaynaklarımı daha doğru anlayabilmek için hep yazıldıkları dilde okuma tutkum dolayısıyla daha sonra yazarken bazen çeviri gibi cümleler yaptığım suçlamasını gönül rahatlığıyla ve özeleştiril bir tavırla kabul ederim. Zaten aşağıda Tez’i okuyanlar bunun izlerini görecektir. Ama buradan türeyen ima, hayatım boyunca unutamadığım bir hakaret olmuştur.)

Sonra bir gün, muhtemelen iki yıllık bir dargınlıktan sonra, Sencer ve İdris Hocalara fazlasıyla hak ettikleri “profesör” unvanı nihayet verildi. Ofislerimiz yan yanaydı, kapı komşusu idik. Ben Sencer Hoca işe gelmeden önce ofisine girdim (kapısı hiç kilitlenmedi, aynen yüreği gibi), çalışma masasının üzerine sevincimi ifade eden bir tebrik mesajı bıraktım. Sonra kendi “asistanlar odası” olan ofisimize döndüm. Az sonra kapı aniden açıldı, Sencer Hoca

kararlı bir tavırla bana doğru geldi, karnıma şakadan bir yumruk attı, “kendin niye gelmiyorsun be?” dedi. Bu olay onun Huckleberry Finn kadar rahat tarzı ile benim Raskolnikov kadar tedirgin ruhum arasındaki farkı en iyi anlatan bir örnek olarak anılmalı.

Bu faslı kapatmadan önce Sencer Hoca’yla aramızda yaşanan ve beni her hatırladığımda gülümseten bir öyküyü anlatmadan geçemeyeceğim. Matematik konusunda. Aradan yıllar geçmiş. Sanırım 1981. Fakültede bizim kürsünün “uhdesinde” bir yüksek lisans programı kurulmuş. 12 Eylül karşıdevrimi bütün azgınlığıyla sürüyor. O ortamda solcu öğrencilerimiz çok mutlu. Bizim master programımız bir vaha gibi onlar için. Başında Sencer Hoca. Asaf Savaş “İktisadi Analiz” dersi veriyor. Sungur Savran “İktisadi Düşünce Tarihi” ile “Marksist İktisadi Düşünce Tarihi” bileşimi bir ders veriyor. Derslerde Rosa Luxemburg, Hilferding, Buharin ve Lenin’in emperyalizm teorileri anlatılıyor. Öğrenciler şaşkın. İktisat teorisi konusunda birbirinden tamamen ayrı üç ayrı görüş dinliyorlar. Öğrenci kafasıyla, bizi birbirimizle “çarpıştırmaya”, gladyatör savaşları düzenlemeye çalışıyorlar ama biz tuzağa düşmüyoruz. Herkes kendi görüşünü anlatıyor diyerek kapatıyoruz.

İşte bir gün bu programın bir sınavında Sencer Hoca ile ben birlikte sınav gözcülüğü yapıyoruz. Artık Tez kabul edileli dört yıl olmuş, matematiğin iktisatta kullanımı bir gerilim konusu olmaktan çıkmış, Sencer Hoca benden “matematik iktisat” konusunda umudunu kesmiş. Sınav başladıktan sonra dedi ki, bak sana bir problem anlatacağım, çözeceksin. Sonradan anladım ki amacı beni kıstırmak, “gördün mü bak” demek. Ama tabii o anda bilmiyorum bunu. Ben o zamanlar genç bir dimağın dinginliği ve atikliği sayesinde bilmece çözmekte çok becerikliydim. Sencer Hoca sordu. Aradan yarım yüzyıla yakın zaman geçmiş, unuttum çözülmesi gereken problemin ne olduğunu tabii. Ama bir otlakta çitle kapatılmış koyunlar var, galiba bölmeler var, her birinde farklı sayıda koyun var, onların her birinin çobanı ayrı falan. Bazı veriler veriliyor. Diyelim soru, “toplam koyun sayısı nedir?” gibi bir şey. Verileri göz önüne alarak üç-beş dakika düşündüm, akıl

yürüttüm ve sonra cevabı bulduğumdan emin Sencer Hoca'nın yanına gittim ve bulduğum çözümü söyledim. Dondu, hayretle “ama nasıl buldun sen bunu, matematik denklemler kurmadan bilememen gerekiyordu” dedi!

Bu olayın bizim matematik tartışmamızda bana bir sembolik zafer kazandırmış olduğunu sanırım kabul edersiniz. Sencer Hoca bana tuzak kurmuş, matematiğin ne kadar vazgeçilmez olduğunu kanıtlayarak kendi haklılığını ortaya koyacağını ummuş, ama tersine kendisi tuzağa düşmüştü. Tabii, ama “matematik denklemler kurman gerekiyordu” itirazı ne kadar içi dışı bir insan olduğunu ortaya koymak bakımından müthişti. Daha içten pazarlıklı biri bunu söylemeyebilir, “afetin” falan diye meseleyi geçiştirebilirdi. O zaman ne tuzak belli olurdu, ne de tuzağa kendisinin düştüğü. Ama Sencer Hoca, dedim ya, çocuk gibi saydam bir insandı.

Nice yıllar sonra yaşanan bir başka olay, matematiği yine gündemimize getirecekti. Bu sefer Sencer Hoca ile değil, Asaf Savaş ile. Ben artık üniversiteden ayrılmış bir insan olarak ekmeğimi kazanmak için Asaf Savaş'ın da gençliğinde yapmış olduğu (çok başarılı olduğundan eminim) konferans çevirmenliğini hayatımı kazanmak için sürekli yapıyordum. Asaf Savaş'ın öğretim üyesi olduğu Bilgi Üniversitesi'nde bir işte karşılaştık. Yılı tam çıkaramam ama 2008 sonrası olduğu şüphesiz. Zira konu ana akım iktisadın 2008 “küresel finansal çöküş”ü karşısındaki aczi idi. Konuşmacı Keynes'in en tanınmış biyografisti olan Robert Skidelsky idi. Skidelsky, 1970'li ve 1980'li yıllarda Keynesçi iktisattan koparak hızla neoliberalizme ve dolayısıyla serbest piyasacılığa kayan, neoklasik öğretiyi de çarnaçar kabul eden meslektaşlarının aksine Keynesçilikten hiç kopmamış biriydi.

Burada Keynes hakkında bir ayrıntı vermek iyi olur. 20. yüzyılın en etkili ve Schumpeter ve Sraffa ile birlikte en parlak burjuva iktisatçısı olan Keynes'in matematikle öyle pek haşır neşir bir üslubu yoktur. Zaman zaman bir dizi denklem kullanır ama ana tezlerini esas olarak neredeyse edebî bir dille ortaya koyar. Belki edebî dil kullanmasında Virginia Woolf'tan E.M. Forster ve Lytton

Stratchey'e dek çok önemli edebiyatçıların da içinde yer aldığı Bloomsbury Çevresi'nin mensubu olmasının da etkisi olmuştur.

Öyle bir düşünce devinin öğrencisi olarak Skidelsky kriz karşısında acze düşen 21. yüzyıl ana akım iktisadından söz ederken eleştiri oklarının en önemlilerinden birini de matematiğin iktisat bilimini toplumsal hayatın karmaşıklığından koparacak kadar soyut ve formel tarzda kullanılmasına yöneltti. Artık bu tür matematik iktisattan uzak durmanın gerekli olduğunu vurguladı.

Konuşma bittikten sonra Asaf Savaş çeviri kabinine geldi ve “ne kadar iyi bir konuşmaydı, değil mi?” dedi. Asaf Savaş, 1970’li yıllarda ortak kürsümüzde matematiksel teorik iktisadın en ateşli savunucularından biri olduğunu unutmuştu anlaşılan.

Tez’in tezleri

Elinizde tuttuğunuz kitabın ana gövdesi Tez’in kendisi zaten. Ama yayınlanmayışının öyküsünü anlatmak için burada çok kısa olarak Tez’in 1970’li yılların fırtınalı tartışması konusunda ileri sürdüğü görüşleri özetlemek gerekiyor.

Kitapta anlatılacak dayanakları ortaya konulmadan yapılacak bir özetlemenin kolay anlaşılabilmesi için çok yalın, hatta basit olması gerekir. Ben de o yüzden madde madde özetleyeceğim:

1. Yukarıda değindiğim gibi Sraffacılar üstatlarının Ricardo’nun çözülmemiş büyük sorununa bir çözüm getirmiş olduğu fikrine yaslanan bir Ricardo yorumunu savunuyorlardı. Marksistlerden kimse bu iddiaya itiraz etmiyordu. Bu Tez, Ricardo iktisadı ile Sraffa sistemini en ince ayrıntılarına kadar inceledikten sonra Sraffa’nın Ricardo’yu *bütünüyle yanlış yorumladığını*, öyle olduğu için de Ricardo iktisadının sorunlarının Sraffa ile aşılmış olduğunun ileri sürülemeyeceğini savunuyordu. (Bu yüzdendir ki, bu büyük tartışmanın her iki kanadındaki bütün öteki tartışmacılardan farklı olarak ben Sraffacılara “yeni-Ricardocu” denmesini asla doğru bulmadım. Sraffa iktisadı, Ricardo’nun tanınmaz hale getirilmesine yaslanıyordu. İzleyicileri neden iktisat biliminin tarihine, yeni veya değil, “Ricardocu” olarak geçsin?)

2. Tez, Ricardo'nun büyük sorununun, yani umarsız biçimde aradığı "değerin değişmez ölçüsü"ne ilişkin meselenin aslında Marx'ın dönüşüm işleminin tersi olduğunu, yani bir "ters dönüşüm" sorunu olduğunu gösteriyor, dolayısıyla Ricardo'nun sorununun Sraffa ile değil aslında Marx ile aşılmış olduğunu ortaya koyuyordu.⁷
3. Marx'ın dönüşüm kavramı ve algoritması, Sraffacıların iddia ettiği gibi bir sorun olmak bir yana kapitalizmin özsel ilişkileri ile toplumsal hayatın yüzeyinde görülen tezahür biçimleri arasındaki ilişkileri ortaya koyuyordu. Dönüşüm işleminin teorik bir sorunu yoktu. Dolayısıyla, Marx Ricardo'nun sorununu kendi bilimsel sistemi temelinde çözüme kavuşturabiliyordu.
4. Marksistler sadece Sraffa'nın Ricardo iktisadını yanlış yorumladığını fark etmemekle kalmamışlardı. Aynı zamanda Sraffa'nın izleyicilerinin, Sraffa sisteminin kendi başına ele alındığında kapitalist ekonominin işleyişi konusunda gayet tutarlı ve aydınlatıcı bir tablo sergilediği yolundaki iddiasını olduğu gibi kabul etmişlerdi. Oysa Tez, Sraffa sisteminin birçok çelişki ve boşlukla dolu olduğunu ve doğası gereği onarılamaz sorunlarla malûl olduğunu ortaya koyuyordu.

Bu yapıyla Tez'in bu büyük tartışma içinde bütünüyle kendine özgü görüşler ileri sürüyor olduğunu konuya hâkim okurlar sanırsanız kolaylıkla anlamışlardır. Kitabı okuyacak olan okurlar, ulaşılan bu sonuçların her biri için adım adım argümanlar inşa edildiğini, her bir iddianın ilgili metinlerden alıntılar veya ilgili yerlere atıflarla belgelendiğini, hiçbir iddianın dayanaksız olarak ileri sürülmediğini göreceklerdir. Elbette pek çoğu meseleyi bizden farklı görebilir. Akıl yürütmemizde veya kaynakları kullanışımızda veya teorik tartışmalarda uyguladığımız geçerlilik ve tutarlılık kriterlerinde eksikler ya da hatalar olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ama teorik tartışma zaten budur. Dolayısıyla Tez'in yayınlanması ve bilimsel tar-

7 Bu görüşü yıllar sonra Sraffa'nın çevirmeni Ümit Şenesen için hazırlanmış bir kitaba yazdığım bir makaleyle tekrar savundum: Bkz. Sungur Savran, "Değerin Değişmez Ölçüsü, Standart Mal ve 'Ters Dönüşüm'", Ahmet Atıl Aşıcı vd. (der.), *Ümit Şenesen'e Armağan Paylaşımlar: Sayılarla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: 2013, Literatür Yayıncılık.

tışma ortamında görüşlerinin sınanması bu bakımdan çok doğru olurdu. Peki neden yayınlanmadı?

Feleğin tuzağı

Tez savunulduktan ve kabul edildikten altı ay sonra, 1977 yılının sonunda, Sraffacı kampta yer alan Marksist kökenli bir iktisatçı olan İngiliz Ian Steedman bir kitap yayınladı: *Marx After Sraffa*. Yani “Sraffa’dan Sonra Marx”. Steedman’ın ana tezi, Sraffa/Marx sentezi düşüncesinin bütünüyle yanlış olduğu, zira Marx’ın iktisat teorisinin baştan aşağı çelişkilerle ve mantıksızlıklarla dolu, savunulamayacak bir yapıya sahip olduğu idi. Bizim Türkiye’de Sencer Hoca’ya, uluslararası planda ise en ön planda Maurice Dobb ve Ronald Meek gibi Marksistlere karşı yıllardır ileri sürmüş olduğumuz, Marx-Sraffa birliği yaklaşımının savunulamayacağı görüşü, şimdi onların kampından biri, düne kadar onların savunduğu görüşleri paylaşan bir teorisyen tarafından söyleniyordu!

Zafer! Bizim Tez’imiz doğru çıkmıştı. Bu kitabı okuyacak herkesin göreceği gibi, yukarıda özetlediğimiz yanlarını sergiledikten sonra Tez, Sonuç bölümünde Marx ile Sraffa’nın aynı teorik yapının parçaları olamayacağını iddia ederek bitiyor. Uzunca bir alıntı yapmamıza izin verilsin:

Bu durumda Sraffacılık ile Marksizm için, neoklasik iktisada karşıt olarak taşıdıkları bazı ikincil ortak özelliklerin dışında, bir birlikten söz etmek olanaksız hale gelmektedir. *Kapital*’i *Production of Commodities*’le bütünleştirmeye çalışmak, bir üretim tarzına tümüyle farklı iki bakış açısını birbirine teyellemek, ‘özgül farklılıklardan soyutlayarak özdeşliği kanıtlamak’tır.

Son on beş yılın tartışmaları, neoklasik iktisadın devrilmesi ile birlikte ayakta kalan iki okulu ayıran keskin çizgilerin bulanıklaşmasına yol açmıştır. Gereksiz bir uzlaştırma ve bütünleştirme çabasıyla, iki bakış açısı, iki yaklaşım arasındaki derin farklılığı gözlerden gizleme yoluna sapılmıştır. Bu derin farkların gizlenmesi olsa olsa iktisat biliminin açıklamaya çalıştığı dünyanın daha iyi anlaşılmasını engelleyecektir. Çünkü kendini bile doğru olarak

tanımlayamayan bir kuramın, nesnel dünyaya daha da yabancı kalması kaçınılmazdır.

Bu iki paragraf, Tez'in son iki paragrafıdır. Tez'in ulaştığı "sonuçların sonucu" budur. Tez yayınlandığından sadece altı ay sonra Sraffacı kamptan biri çıkıp bu söylenenin doğru olduğunu, elbette karşı tarafın argümanlarına yaslanarak teyit etmektedir. Bir iddianın doğruluğunun en sağlam kriterinin hayatta yaşanan pratik gelişmeler olduğu doğru değil midir? İşte Tez'imiz doğrulanmıştı.

Steedman'ın kitabı, marjinal denebilecek bir unsurun uç bir çıkışı gibi karşılanmadı. Tam tersine. Yazarı zaten Dobb, Meek, Joan Robinson gibi eski kuşak iktisatçılardan sonra Sraffacı kampın yanında yer tutan Marksistler arasında yeni kuşaktan en parlak dimağdı. Yukarıda sözünü ettiğimiz "Negatif değerler" gibi orijinal argümanlar ondan kaynaklanıyordu. Şimdi Marx iktisadı ile Sraffa iktisadının sentezine karşı çıkarken söyledikleri solda çok büyük bir etki yaratıyor, bir bakıma bu tartışma içinde yeni "ortodoksi" haline geliyordu.

Kitap New Left Books yayınevi tarafından yayınlanmıştı. Arkasında Anglo-Sakson dünyasının en iddialı Marksist teori dergisi olan *New Left Review*'un prestiji vardı.

Bu yeni teorik konjonktür Sencer Hoca'yı küstürdü. Bütün bu yıllar boyu, onun çabası Sraffa iktisadı sayesinde Marx'ın değer teorisini, özel olarak da dönüşümden doğduğuna inandığı sorunlardan kurtarmak olmuştu. Şimdi anlıyordu ki, Sraffa eleştirisi sonuna kadar götürüldüğünde Marx'ın değer teorisini bütünüyle terk etmek gerekiyordu. Bu, hocayı öylesine sarstı ki, 1982-1983 aralığında Fransa'da kaldığı dönemde tartışmanın önemli aktörlerinden biri olan Carlo Benetti ile yaptığı sonuçsuz denemelerin ardından, Steedman'ın kitabından birkaç yıl sonra Sencer Hoca iktisat bilimini terk etti.

Hiç unutmadığım bir sevimli olay yaşadım bu vesileyle. Daha önce belirttiğim gibi aynı dönemde ikimiz de Paris'te çalışma yapıyorduk. Zaman zaman da görüşüyorduk elbette. Bir ara onun kuşağından olan, akrabam bir çift Paris'e uğradı. Sencer Hoca'yı

çok sevdiğim için onları tanıştırmak istedim. Bir açık hava kafesinde buluştuk. Oturur oturmaz, her zamanki cömert konukseverliğiyle şarap ısmarladıktan sonra, iktisatla, hatta bilim ve teori ile hiç ilgisi olmayan bu çifte, kendisine “Nasılsınız?” sorusu sorulunca, kendine has hızlı konuşma üslubuyla, “İktisat bitti, iktisat bitti! Şimdi tarih yapma zamanı!” demişti. Gerçekten de o günden sonra ölene kadar daha önce de merakı olan tarih üzerinde, özellikle de Türklerin tarihi üzerinde çalıştı, birçok yayın yaptı.

Savran After Steedman

Bir önceki bölümün başlığı “Feleğin Tuzağı” idi. Ama bölüm, Tez’in savunulmasından sadece altı ay sonra Steedman’ın çalışmasının yayınlanmasından Tez’in bütünüyle haklı çıkması anlamına geldiğini vurguluyordu. Şimdi kendimize sormamızın sırası geldi: Madem “zafer”, o halde neden “tuzak”?

Şöyle anlatayım. Şayet Steedman’ın kitabı Tez’in *kitap olarak* yayınlanmasından altı ay sonra çıksaydı, hiç de “tuzak” olarak nitelenemez, tam tersine “talihin sunduğu armağan” olarak düşünülecek bir şey olurdu. Ama bu gelişmenin, “zafer” karakterinde olsa da, Tez’in kitaplaşmasından önce yaşanması, Tez’in kamuya sunulması bakımından önemli bir sorun doğuruyordu. Bu fırtınalı tartışma üzerine yayınlanacak olan bir kitap mutlaka Steedman’ın kitabıyla da hesaplaşmak zorundaydı. Burada “sorun” katiyen Steedman’ın kitabının Tez için teorik bir güçlük doğurması, başa çıkılamayacak düşünsel problemler yaratması değildi. “Sorun” dediğimiz, kitabın bütün yapısının değiştirilmesi gerekliliği dolayısıyla, aynı düşünceleri ve Steedman kitabı üzerine yeni bir bölümü başka bir sistematik temelinde yazma zorunluluğuydu. Yani Steedman kitabı, Tez çalışmasının yayınlanması açısından düşünsel düzeyde değil, kitabın mimarisinin yeniden düzenlenmesini gerektirdiği için bir sorun oluşturuyordu. (Bu söylenenin doğru olmayabileceğini, Steedman’ın çalışmasının Tez açısından belki de cevap verilemeyecek yanları olduğunu düşünen olursa biraz sabretmesini tavsiye ederim.)

Demek ki, esas mesele şuydu: kitap olarak yayınlanacaksa Tez bir *yeniden düzenleme sürecinden geçmek zorundaydı*. Elbette Steedman’a cevap da gerekli olduğuna göre, bir de doğrudan ona özgü argümanları ele alacak bir bölüm gerekiyordu.

Yukarıda söyledim: Steedman’ın kitabı 1977 Aralık ayında piyasaya çıktı. Benim açımdan 1978 yılı bu görevi yerine getirmekle geçti. Burada bir ayrıntı çok önemli. Tez’in savunulmasının hemen ardından, doktora sonrası çalışma için İngiltere’nin Brighton kentinde bulunan Sussex Üniversitesi’nde ilerici bir çalışma ortamının var olduğu Institute of Development Studies (IDS – Kalkınma Araştırmaları Enstitüsü) adını taşıyan kurumda çalışmalara başlamıştım. Brighton Londra’ya çok yakındır. Dolayısıyla, Britanya solunun ve aydınlarının tartışmalarının coğrafi merkezi olan başkente sık sık gidebiliyor ve sosyalistlerin toplantılarına katılıyordum. O dönem, tam da (hâlâ yayınlanmakta olan) Marksist dergi *Capital & Class*’ın yayınlanmaya başladığı dönemdi. Bu dergiyi yayınlayan kuruluş olan Conference of Socialist Economists (CSE) ise sık sık toplantılar düzenliyordu. Bu toplantılarda Sraffacı eleştirinin ne kadar önemli etki yarattığını görmek, henüz matbaadan çıkmış olan Steedman kitabının ise nasıl büyük bir kabule mazhar olduğuna tanık olmak mümkündü. *Kapital*’i rafa kaldırma operasyonu tam hız devam ediyordu.

Burada bir parantez açalım. Sraffa-Marx ilişkisi üzerine yapılan tartışma, Marksizm içinde yapılan tartışmaların en derinlemesine uluslararası karakter taşıyanlarından biriydi. Diyelim kapitalist emek süreci konusunda Harry Braverman’ın çalışmasından sonra başlayan tartışma büyük ölçüde Anglo-Sakson dünyasına özgü bir tartışmaydı. Diyelim Asya Tipi Üretim Tarzı tartışması esas olarak bir Fransız tartışmasıydı. Diyelim devletin sermayeden “türetilmesi” tartışması büyük ölçüde Almanya’nın bir tartışmasıydı. Ama bu tartışma, yani Sraffa-Marx ilişkisi tartışması, dünyanın birçok ülkesinde eş zamanlı olarak yürüdü. İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngilizce uluslararası dil (*lingua franca*) haline geldikten ve Amerikan *akademia*’sı dünyanın hegemonik düşünsel üretim mer-

kezi statüsünü kazandıktan sonra, elbette Anglo-Sakson dünya birçok tartışmanın ana merkezi oluyordu. Bu yüzden Sraffacılık, özellikle neoklasik iktisat neredeyse ABD ve İngiltere'yi vatan bellediğinden dolayı, o ekolle yaptığı tartışma döneminde yine esas olarak bir Anglo-Sakson ürünü olarak görülebilir. Nitekim, Sraffacılık-neoklasik iktisat tartışmasına yaygın olarak “the Cambridge controversy” (“Cambridge tartışması”) adı verilmiştir. (İki Cambridge’e atfen: Biri Sraffa ve ona yakın Joan Robinson, Maurice Dobb gibi iktisatçıların kümелendiği İngiltere’nin Cambridge Üniversitesi, öteki ise Paul Samuelson’un ve neoklasik okulun başka devlerinin mevizlendiği MIT ve Harvard Üniversiteleri’nin kenti olan ABD’nin Cambridge, Massachusetts kenti.)

Ama Sraffacılık-Marksizm tartışması çok uluslararası bir karakter taşımıştır. Daha Cambridge tartışmaları döneminde bile, herhalde Sraffa İtalyan asıllı olduğu için, İtalyan iktisatçılar (örneğin Sraffacı kamptan Piero Garegnani, Luigi Pasinetti, Alfredo Medio, daha sonra Alessandro Roncaglia, Marksist kamptan ise Claudio Napoleoni, Marina Bianchi, Salvatore Veca) tartışmalarında çok önemli bir yer tutuyordu. Ama bu ikinci aşamada onların yanı sıra Fransızlar ve Fransızca konuşulan ülkeler vatandaşları (Ernest Mandel, Carlo Benetti, Jacques Cartelier, Pierre Salama, Edmond Berrebi, Gilbert Abraham-Frois), Hintler (Krishna R. Bharadwaj, Amit Bhaduri, Arun Bose), Japonlar (Michio Morishima, Nobuo Okishio, Makoto Itoh) tartışmaya şu ya da bu aşamada katkıda bulundular. Tartışmanın Türkiye’de de çok ciddi biçimde kucaklandığını yukarıda izah etmiştim.

Ama buna rağmen tartışmanın kalbi yine de Anglo-Sakson dünyada atıyordu. Tartışmaya müdahale eden ve etkili olan İngilizce konuşulan ülke vatandaşları sayılamayacak kadar çoktur. Bir tarafta Maurice Dobb, Joan Robinson, Ronald Meek, Ian Steedman, Geoff Hodgson, John Eatwell, Geoffrey Harcourt, öteki tarafta Anwar Shaikh, David Yaffe, Bob Rowthorn, Ben Fine, Alan Freeman, David Laibman, Diane Elson gibi isimlerin yanı sıra sayısız başka isim sayılabilir.